

Wstęp

Rosja i Ukraina wchodziły do 1991 r. w skład Związku Radzieckiego. Jego rozpad zrodził szereg wyzwań i zagrożeń zarówno dla obu państw, jak i dla ich sąsiadów; zaowocował w szczególności – po raz pierwszy we współczesnej historii – koniecznością ustanowienia stosunków o charakterze międzypaństwowym między Rosją i Ukrainą¹. Oba wspomniane państwa odgrywają z powodu swojego potencjału i położenia pierwszoplanową rolę na obszarze poradzieckim²; są również ważnymi partnerami dla państw zachodnich, Unii Europejskiej i NATO. Wpływy na Ukrainie stały się ważną przesłanką wielkomocarstwowej pozycji Federacji Rosyjskiej na arenie międzynarodowej³. Reintegracja Ukrainy z Rosją zwiększyłaby potencjał ekonomiczny i demograficzny tej ostatniej, poszerzyłaby jej dostęp do Morza Czarnego, wreszcie przybliżyłaby ją – pod względem geograficznym – do UE. W praktyce Ukraina odrzuca taki scenariusz i od czasu rozpadu ZSRR jest konsekwentnym krytykiem rosyjskich projektów reintegracji obszaru poradzieckiego. Dwustronne stosunki między Rosją i Ukrainą odgrywają także istotną, i zarazem bardzo szczególną rolę, z perspektywy obu omawianych państw. Federacja Rosyjska jest zainteresowana współpracą z Ukrainą ze względu na zarówno łączące oba państwa więzy historyczne i społeczne, jak i geostrategiczne znaczenie Ukrainy dla rosyjskiej polityki⁴. Problem ukraiński nie dotyczy jednak wyłącznie spraw terytorialnych czy ludnościowych, ale samej tożsamości Rosji w nowych warunkach ustrojowych i przestrzennych⁵. Według niektórych autorów, Rosja faktycznie nigdy nie uznała niepodległości Ukrainy⁶ – taka opinia wydaje się jednak zbyt skrajna.

¹ Ju.W. Dubinin, *Kak była założona prawowaja osnowa rossijsko-ukrainskich otnoszenij*, „Międzynarodnaja żyzn” 2008, nr 7, s. 57.

² Przez obszar poradziecki będziemy w tej pracy rozumieć państwa powstałe w wyniku rozpadu ZSRR, z wyjątkiem Litwy, Łotwy i Estonii.

³ Z. Brzeziński, *Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej*, Bertelsmann Media, Warszawa 1998, s. 141.

⁴ Szerzej zob. np. M.A. Molchanov, *Borders of Identity: Ukraine's Political and Cultural Significance for Russia*, „Canadian Slavonic Papers” 1996, vol. 38, no. 1–2, s. 177–193.

⁵ S. Bieleń, *Ukraina a Rosja – niezależność i dominacja*, „Polityka Wschodnia” 1998, nr 1, s. 11.

⁶ R. Yakemtchouk, *La politique étrangère de la Russie*, L'Harmattan, Paris 2008, s. 85.

Z perspektywy Ukrainy, relacje z FR stanowią „kluczowe zagadnienie [...] polityki zagranicznej do tego stopnia, że każda opcja ukraińskiej polityki zagranicznej jest przede wszystkim wyborem określonego kształtu stosunków z Rosją”⁷. Budowa niepodległego państwa podjęta w 1991 r. była *de facto* procesem skierowanym przeciwko Federacji Rosyjskiej⁸, w tym sensie, że pojęcie niezależności rozumiano na Ukrainie przede wszystkim jako niezależność od Rosji.

Relacje ukraińsko-rosyjskie były niejednokrotnie przedmiotem zainteresowania politologów, niemniej do tej pory w Polsce na gruncie nauki o stosunkach międzynarodowych nie powstała rozprawa badawcza poświęcona wszechstronnej analizie zależności łączących oba państwa. Niniejsza praca ma na celu wypełnienie tej luki poprzez z jednej strony szczegółowe omówienie relacji Federacji Rosyjskiej i Ukrainy z wykorzystaniem instrumentarium nauki o stosunkach międzynarodowych, zwłaszcza podejść badawczych zajmujących się problematyką zależności, z drugiej zaś poprzez weryfikację przydatności tych ostatnich do analizy współczesnych stosunków międzynarodowych. Ramy chronologiczne pracy obejmują zasadniczo lata 1991–2012, ze szczególnym uwzględnieniem okresu po „pomarańczowej rewolucji” na Ukrainie w 2004 r.

Podejmując badania nad tą problematyką, przyjęto cztery hipotezy. Po pierwsze, Ukrainę i Rosję łączy silna, asymetryczna relacja zależności, w ramach której Federacja Rosyjska jest państwem dominującym, Ukraina zaś – państwem uzależnionym⁹. Po drugie, uzależnienie Ukrainy od Rosji nie ma charakteru narzuconego, ale wynika z uwarunkowań historycznych, współczesnej polityki zagranicznej Rosji, a także polityki samej Ukrainy, która w istotnym stopniu akceptuje asymetryczny charakter relacji ukraińsko-rosyjskich. Po trzecie, zależność ta ma charakter względnie trwały, co wynika zarówno z wielopłaszczyznowości dwustronnych stosunków, jak i często nieformalnego charakteru powiązań istniejących między tymi państwami. Po czwarte, zależność Ukrainy od Federacji Rosyjskiej nie tylko kształtuje ich relacje bilateralne, lecz także wpływa na politykę państwa ukraińskiego. Przejawia się ona w sferze stosunków dwustronnych, ale także – co ważne – w różnych obszarach życia politycznego, gospodarczego i społecznego wewnątrz Ukrainy.

Rozprawa składa się z ośmiu rozdziałów. W rozdziale pierwszym przedstawiono popularne i naukowe rozumienie pojęcia zależności, w szczególności jego pojmowanie na gruncie nauki o stosunkach międzynarodowych. Omówiono historyczne i współczesne formy zależności w stosunkach międzynarodowych, a także główne interpretacje badawcze tego zjawiska, odwołujące się do globalistycznej wizji stosunków międzynarodowych: studia nad imperializmem, szkołę „dependencji”, koncepcję „systemu-świata” i postkolonializm. Opierając się na doświadczeniach historycznych

⁷ T.A. Olszański, *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, „Prace OSW”, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, listopad 2001, nr 3, s. 5.

⁸ A. Motyl, *Dilemmas of Independence: Ukraine after Totalitarianism*, Council on Foreign Relations Press, New York, 1992, s. 99.

⁹ Autor używa pojęcia „państwo uzależnione” dla odróżnienia go od funkcjonującego na gruncie prawa międzynarodowego pojęcia „państwa zależnego”, oznaczającego sytuację, gdy jedno państwo przejmuje funkcję reprezentowania innego w stosunkach międzynarodowych. Por. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 123–124.

i założeniach przedstawionych wcześniej podejść badawczych zaproponowano autorski model relacji zależności, obejmujący analizę zależności w sześciu obszarach (system polityczny, gospodarka, bezpieczeństwo i obrona, społeczeństwo, kultura i ideologia, polityka zagraniczna).

W rozdziale drugim przeanalizowano historyczne uwarunkowania zależności Ukrainy od Rosji. W okresie przedradzieckim najważniejszą rolę odegrały w tym kontekście istnienie Rusi Kijowskiej, wspólnego państwa wschodnich Słowian, a następnie długotrwała przynależność Ukrainy naddnieprzańskiej do imperium rosyjskiego, które negocjowało odrębność etniczno-kulturową Ukraińców. Po rewolucji październikowej Ukraina formalnie zyskała podmiotowość jako jedna z republik radzieckich; w praktyce jednak pozostała przedmiotem polityki scentralizowanej i represywnej polityki władz centralnych, zmierzającej w dłuższym okresie do rusyfikacji nierosyjskich narodów ZSRR.

W kolejnych sześciu rozdziałach omówiono zależności łączące niepodległą Ukrainę z Rosją w wyróżnionych wcześniej w ramach zaproponowanego modelu obszarach. W każdym rozdziale przedstawiono ogólny zarys stosunków ukraińsko-rosyjskich w omawianej sferze, a następnie poddano szczegółowej analizie główne przejawy zależności Ukrainy wobec Federacji Rosyjskiej. Wybór tych ostatnich był motywowany trzema zasadniczymi kryteriami: ich znaczeniem, aktualnością i długotrwałym charakterem. Skupiono się zatem przede wszystkim na zagadnieniach ważnych dla całości relacji ukraińsko-rosyjskich (energetyka, kwestia krymska). Szczegółowej analizie poddano zagadnienia wciąż będące przedmiotem zainteresowania obu państw (status języka rosyjskiego na Ukrainie), w bardziej syntetyczny sposób przedstawiając te problemy, które już zostały w ten czy inny sposób rozwiązane (rozpad strefy rublowej). Jedyne wyjątek od tej reguły poczyniono w przypadku sporu o przyszłość poradzieckiej broni jądrowej na Ukrainie; najważniejsze decyzje w tej kwestii zapadły w 1994 r., niemniej sprawa ta miała zasadnicze znaczenie dla relacji ukraińsko-rosyjskich i z tego powodu zasługuje na szczegółową analizę. Wreszcie, starano się wykazać długotrwały charakter zależności łączących Ukrainę z Rosją, wpisując poszczególne wydarzenia w szerszy kontekst. Ważnym epizodem w historii współczesnych stosunków ukraińsko-rosyjskich były wybory prezydenckie na Ukrainie w 2004 r. i rola, jaką odegrała w nich Rosja. Z perspektywy tej pracy ważny jest jednak fakt, że zaangażowanie Rosji w ukraińską kampanię wyborczą w tamtym okresie było tylko jednym z przykładów jej ingerencji w życie polityczne Ukrainy przez niemal cały okres ostatniego dwudziestolecia.

Analiza zależności Ukrainy od Rosji została przeprowadzona na podstawie obszernego materiału źródłowego i literatury przedmiotu. W tej pierwszej grupie wymienić trzeba umowy ukraińsko-rosyjskie i inne wielostronne porozumienia zawarte z udziałem obu państw, dwustronne deklaracje polityczne przywódców Rosji i Ukrainy, ukraińskie i rosyjskie akty prawa wewnętrznego, deklaracje przedstawicieli Ukrainy i Rosji na temat wzajemnych relacji, programy polityczne partii politycznych itp. Najważniejsze dokumenty prawne dotyczące omawianej problematyki ukazały się w rozmaitych zbiorach dokumentów¹⁰. Ważnym ich źródłem jest również internet, w szczególności

¹⁰ Zob. w szczególności: *Rossija–Ukraina. 1990–2000: Dokumenty i materiały*, Międzynarodnyje odnoszenija, Moskwa 2001; „Wnieszniaja polityka Rossii: sbornik dokumentow”, Międzynarodnyje

strony ministerstw spraw zagranicznych obu państw (www.mid.ru, www.mfa.gov.ua), prezydentów Rosji i Ukrainy (www.kremlin.ru, www.president.gov.ua) i parlamentów obu państw (www.duma.gov.ru, www.rada.gov.ua). W przypadku dokumentów niejawnych, pomocną rolę mogą pełnić ich nieoficjalne publikacje, jeśli są one wiarygodne¹¹. Obok dokumentów ważną rolę odgrywają różnego rodzaju statystyki i rankingi. Nawet jeśli na płaszczyźnie nauk społecznych ich wykorzystanie budzi pewne wątpliwości¹², a ponadto w przypadku państw poradzieckich nie zawsze są one wiarygodne, ich znaczenie jest nie do przecenienia, gdyż są one najlepszym – acz niedoskonałym – instrumentem, pozwalającym ilościowo zilustrować zależności łączące Ukrainę z Rosją¹³.

Wśród publikacji dotyczących analizowanej problematyki trzeba wymienić przede wszystkim opracowania odnoszące się do współczesnych stosunków ukraińsko-rosyjskich. Na Ukrainie i w Rosji ukazało się wiele książek poświęconych tej problematyce, autorstwa m.in. Serhija Pyrożkowa i Borysa Parachońskiego¹⁴, Jurija Lewenca i Jurija Pachomowa¹⁵ czy Wasilija Babiienki¹⁶. Obok opracowań naukowych i eksperckich, dostępnych jest również sporo ukraińskich i rosyjskich książek o charakterze bardziej publicystycznym, poświęconych tej tematyce¹⁷. Wśród autorów anglojęzycznych zajmujących się relacjami ukraińsko-rosyjskimi warto wymienić Romana

otnoszenia, Moskwa 1996–2000; H.J. Udowenko ta in. (red.), *Ukraina na międzynarodnej arenie. Zbiornik dokumentów i materiałów 1991–1995*, Jurinkow Inter, Kyjiw 1998; Z. Brzezinski, P. Sullivan (eds.), *Russia and the Commonwealth of Independent States. Documents, Data and Analysis*, M.E. Sharpe, Armonk (NY) 1997.

¹¹ Dobrym przykładem jest *Program efektywnego wykorzystania na płaszczyźnie systemowej polityki zagranicznej w celu wsparcia długoterminowego rozwoju Rosyjskiej Federacji* powstały w 2010 r. w rosyjskim MSZ. Dokument ten został opublikowany na stronach rosyjskiego „Newsweeka” (*Programma efektywnogo ispolzowanija na sistiemnoj osnowie wniesniepoliticeskich faktorow w cielach dolgosrocznogo razwytija Rossijskoj Fiedieracii*, 10.02.2010, <http://www.runewsweek.ru/Country/34184> (dostęp 01.06.2010)). Minister Siergiej Ławrow potwierdził w 2011 r. istnienie wspomnianego dokumentu (*Tiezisy wystupienija Ministra inostrannyh diel Rossii S.W. Ławrowa na wstriece s predstavitelami rossijskich nieprawitielstwiennych organizacij międunarodnoj spicjalizacii*, Moskwa, 23.03.2011, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/AD9E5F2A6A3A02ABC325785C005D6231 (ostatni dostęp: 16.07.2012)).

¹² M. Sulek, *Metody i techniki badań stosunków międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2004, s. 30.

¹³ Por. A.J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004, s. 120–125.

¹⁴ S.I. Pyrożkow, B.O. Parachons’kyj (red.), *Ukraina ta Rosija u systemi międunarodnych widnosyn: stratehiczna perspektywa*, Rada Nacionalnoji bezpeky i oborony–Nacionalnyj instytut problem międunarodnoj bezpeky, Kyjiw 2001.

¹⁵ Ju.A. Lewenec’, Ju.M. Pachomow ta in. (red.), *Ukraina ta Rosija: potencjał wzajemodiji ta spiwrobitnyctwa*, Instytut politycznych i etnonacionalnych doslidzeń im. I.F. Kurasa Nacionalnoji Akademiji Nauk Ukrainy, Kyjiw 2010.

¹⁶ W.N. Babiienko, *Ukraina–Rossija (1991–2010 gg.). Czerez protivostojanije k sotrudnicestwu?*, Instytut naucznoji informacii po obszczestwiennym naukam Rossijskoj akademii nauk, Moskwa 2010.

¹⁷ Zob. np. P. Kowal, *Czy możliwy ukrajins’ko-rosijs’ke zamyrennja?*, Wydawnictwo im. M. Tarnows’koho, Stryj 1991; R.Ja. Jewzierow, *Ukraina: c Rossijej ili wroz’?*, Wies’ Mir, Moskwa 2000; S. Sidorenko, *Ukraina – toże Rossija*, Alternatiwa, Moskwa 2005; Je. Chołmogow, *Zaszczitit li Rossija Ukrainu?*, Jewropa, Moskwa 2006; A.A. Wasserman, *Rossija, wkluczaja Ukrainu. Jedinstwo ili gibiel*, Astriel, Moskwa 2010.

Solchanyka¹⁸ i Anatola Lievena¹⁹. W Polsce pisali o nich w szczególności Jerzy Kozakiewicz²⁰, Lubomir Zyblikiewicz, Marek Czajkowski i Piotr Bajor²¹, Tomasz Kapuśniak (Stępniewski)²², Rafał Kęsek²³, Natalia Szapowałowa²⁴, Stanisław Bieleń²⁵, Marcin Orzechowski²⁶, a także autor niniejszej rozprawy²⁷.

Obok publikacji o charakterze przekrojowym, ukazało się szereg analiz sektorowych dotyczących ukraińsko-rosyjskich stosunków politycznych²⁸, gospodarczych²⁹ (zwłaszcza energetycznych³⁰), wojskowych³¹ oraz społeczno-kulturalnych³². Odrębną kategorię, na którą warto zwrócić uwagę, stanowią publikacje omawiające relacje w trójkącie Ukraina–Rosja–państwa zachodnie³³, a także różnego typu opra-

¹⁸ R. Solchanyk, *Ukraine and Russia: The Post-Soviet Transition*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham–Boulder 2001.

¹⁹ A. Lieven, *Ukraine & Russia: A Fraternal Rivalry*, United States Institute of Peace Press, Washington 1999.

²⁰ J. Kozakiewicz, *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1999.

²¹ L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor (red.), *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

²² T. Kapuśniak, *Wpływ Federacji Rosyjskiej na Ukrainę: instrumenty polityczne i ekonomiczne*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2007.

²³ R. Kęsek, *Między konfliktem a dialogiem: polityka Ukrainy wobec Federacji Rosyjskiej w latach 1997–2004*, Szwajpolt Fiol, Kraków 2010.

²⁴ N. Szapowałowa, *Strategia penetracyjna Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2006.

²⁵ S. Bieleń, *Ukraina a Rosja...*, op. cit., s. 7–30.

²⁶ M. Orzechowski, *Stosunki Ukrainy z Federacją Rosyjską*, w: M. Pietraś, T. Kapuśniak (red.), *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 179–202; idem, *Stosunki rosyjsko-ukraińskie w świetle politologicznej analizy decyzyjnej*, w: L. Hurska-Kowalczyk (red.), *Dylematy rozwoju Ukrainy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011, s. 225–246.

²⁷ A. Szeptycki, *Polityka Rosji wobec Ukrainy: instrumenty wpływu*, „Sprawy Międzynarodowe” 2007, nr 1, s. 55–81.

²⁸ M. Molchanov, *Political Culture and National Identity in Russian-Ukrainian Relations*, Texas A&M University Press, College Station (Tx) 2002.

²⁹ P. D’Anieri, *Economic Interdependence in Ukrainian-Russian Relations*, State University of New York Press, Albany (NY) 1999; W.A. Waszanow, G.Ju. Browczuk, *Ekonomiczeskoje sotrudniczestwo Rossii i Ukrainy*, SOPS, Moskwa 2004.

³⁰ M.M. Balmaceda, *Energy Dependency, Politics and Corruption in the Former Soviet Union: Russia’s Power, Oligarchs’ Profits and Ukraine’s Missing Energy Policy, 1995–2006*, Routledge, New York–London 2007.

³¹ D. Sanders, *Security Co-operation between Russia and Ukraine in the Post-Soviet Era*, Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York, 2001.

³² P. Hołubenko, *Ukraina i Rosja u switli kulturnych wzajemyn*, Dnipro, Kyjiw 1993; W.W. Iwanenko ta in. (red.), *Ukrains’ko-rosijs’ki kulturni zwiazky: istorija i suczasnic’*, AEK, Dnipropetrows’k 1997; O.P. Łanowenko (red.), *Ukraina–Rossija: konceptualnyje osnovy humanitarnych odnoszenij*, Stilos, Kijew 2001; I.A. Snieżkowa (red.), *Rossija i Ukraina: etnopoliticeskije aspekty wzajemodiejstwija*, Rossijskij uniwersitet družby narodow, Moskwa 2007; S. Plochy, *Ukraine and Russia: Representations of the Past*, University of Toronto Press, Toronto 2008.

³³ F.S. Larrabee, A. Lynch, *Russia, Ukraine and European Security. Implications for Western Policy*, RAND, Santa Monica (Ca.) 1994; M.M. Balmaceda, *On the Edge: Ukrainian-Central European-*

cowania porównawcze dotyczące Ukrainy, Rosji oraz w niektórych przypadkach innych państw³⁴.

Obok publikacji dotyczących specyficznie dwu wspomnianych państw, w analizie zależności Ukrainy od Rosji przydatne są publikacje poświęcone polityce zagranicznej niepodległego państwa ukraińskiego. Wśród opracowań ukraińskojęzycznych poświęconych tej tematyce warto wymienić publikacje byłego ministra spraw zagranicznych Ukrainy Anatolija Złenki³⁵, Ludmyły Czekałenko³⁶, Ołeksija Harania³⁷ czy Ołeksandra Kuczyka i Oresta Zajacia³⁸. W krajach zachodnich problematyką tą zajmowali się m.in. Lubomyr Hajda³⁹, Roman Wolczuk⁴⁰, Jennifer Moroney, Taras Kuzio i Mikhail

-Russian Security Triangle, Central European University Press, Budapest 2000; M. Zamarlik (red.), *Ukraina między Rosją a Zachodem*, Instytut Studiów Strategicznych, Kraków 2001; D. Gibas-Krzak, *Ukraina pomiędzy Rosją a Polską*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004; S. Velychenko (ed.), *Ukraine, The EU and Russia: History, Culture and International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York 2007; V. Samokhvalov, *Relations in the Russia – Ukraine – EU Triangle: 'Zero-sum Game' or Not?*, „Occasional Paper”, European Union Institute for Security Studies, Paris, September 2007, no. 68; A.W. Portnow, *Miż „Centralnoju Jewropoju” ta „Russkim mirom”: suczasna Ukrajina u prostori miżnarodnych intelektualnych diskusij*, Nacionalnyj instytut stratehicznych doslidzeń, Kyjiw 2009.

³⁴ R. Simon, *Labour and Political Transformation in Russia and Ukraine*, Ashgate Publishing, Aldershot 2000; S. Davis, *Trade Unions in Russia and Ukraine, 1985–95*, Palgrave, Basingstoke–New York 2001; A. Åslund, *Comparative Oligarchy: Russia, Ukraine and the United States*, „Studia i Analizy”, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa, April 2005, nr 296; B. Goldsmith, *Imitation in International Relations. Observational Learning, Analogies, and Foreign Policy in Russia and Ukraine*, Palgrave Macmillan, New York 2005; D. Arel, B.R. Ruble (eds.), *Rebounding Identities: The Politics of Identity in Russia and Ukraine*, Woodrow Wilson Center Press–The Johns Hopkins University Press, Washington–Baltimore 2006; O.I. Soskin (red.), *Ukraina i Rossija na puti k diemokratii: osobiennosti pieriechodnogo pierioda*, Institut transformacii obszczestwa, Kijew 2007; V. Chernetsky, *Mapping Postcommunist Cultures: Russia and Ukraine in the Context of Globalization*, McGill–Queen’s Press, Montreal 2007; S.G. Kara-Murza, S.G. Musijenko, *Kuda idiom? Bielarus’, Ukraina, Rossija*, Eksmo–Aloritm, Moskwa 2009; W.A. Bykowskij, *Rossija–Ukraina. Dwojnyje standardy*, Litieraturnaja Uczoba, Moskwa 2009; M. Myagkov, P. Ordeshook, D. Shakin, *The Forensics of Election Fraud: Russia and Ukraine*, Cambridge University Press, Cambridge 2009; M. Popova, *Politicized Justice in Emerging Democracies: A Study of Courts in Russia and Ukraine*, Cambridge University Press, Cambridge–New York 2012; N.M. Diuk, *The Next Generation in Russia, Ukraine, and Azerbaijan: Youth, Politics, Identity, and Change*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham (Ma)–Plymouth 2012.

³⁵ A.M. Zlenko, *Zownisznia polityka Ukrajiny: wid romantyzmu do prahmatyzmu*, Presa Ukrajiny, Kyjiw 2001; idem, *Ukrajins’ka zownisznia polityka: wid politycznoji realnosti do politycznoji nieobchidnosti*, Presa Ukrajiny, Kyjiw 2003; idem, *Diplomatija i polityka Ukrajiny. Ukrajina w procesi dynamicznych heopolitycznych zmin*, Folio, Charkiw 2003.

³⁶ L. Czekałenko, *Zownisznia polityka i bezpeka Ukrajiny. Ludyna – Suspilstwo – Derżawa – Miżnarodni struktury*, Rada Nacionalnoji bezpeky i oborony–Nacionalnyj instytut problem miżnarodnoj bezpeky, Kyjiw 2004; idem, *Zownisznia polityka Ukrajiny*, Lybid’, Kyjiw 2006.

³⁷ O.W. Haran’ ta in. (red.), *Ukrajina w suczasnomu switi*, Wodroow Wilson International Center for Scholars, Kennan Institute–Stylos, Kyjiw 2003.

³⁸ O.S. Kuczyk, O.A. Zajac’, *Zownisznia polityka Ukrajiny*, Znannja, Kyjiw 2010.

³⁹ L. Hajda (ed.), *Ukraine in the World. Studies in the International Relations and Security Structure of a Newly Independent State*, Ukrainian Research Institute Harvard University, Cambridge (Ma) 1998.

⁴⁰ R. Wolczuk, *Ukraine’s Foreign and Security Policy 1991–2000*, RoutledgeCurzon Publishers, London–New York 2002.

Molchanov⁴¹ oraz Derek Müller, Kurt Spillman i Andreas Wenger⁴². W Polsce o polityce zagranicznej Ukrainy pisali w szczególności Tomasz Kapuśniak (Stępniewski), Marek Pietraś i Yaropolk Tymkiv⁴³. W bardziej ograniczonym zakresie pomocne są również publikacje poświęcone sytuacji wewnętrznej na Ukrainie⁴⁴, polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej⁴⁵ i szerzej sytuacji na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw⁴⁶.

Obok konkretnych autorów i ich publikacji, należy wskazać na istnienie specjalistycznych ośrodków eksperckich, zajmujących się sytuacją na obszarze poradzieckim. Publikują one zarówno materiały informacyjne na temat bieżących wydarzeń, jak i całościowe raporty dotyczące określonych zagadnień. Wśród zachodnich ośrodków na szczególną uwagę zasługuje mieszcząca się w Waszyngtonie Jamestown Foundation (www.jamestown.org). W Polsce najbardziej uznaną tego typu instytucją jest Ośrodek Studiów Wschodnich (www.osw.waw.pl). Wśród ośrodków ukraińskich warto wymienić

⁴¹ J.D.P. Moroney, T. Kuzio, M. Molchanov (eds.), *Ukrainian Foreign and Security Policy. Theoretical and Comparative Perspectives*, Praeger, Westport (Ct) 2002.

⁴² K.R. Spillman, A. Wenger, D. Müller, (eds.), *Between Russia and the West. Foreign and Security Policy of Independent Ukraine*, Peter Lang, Bern 1999.

⁴³ M. Pietraś, T. Kapuśniak (red.), *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007; T. Kapuśniak, *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Warszawa–Lublin 2008; T. Kapuśniak, Y. Tymkiv, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Ukrainy w czasie prezydentury Wiktora Juszczenki*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin–Lwów 2009; Y. Tymkiv, *Ukraina wobec problemów i instytucjonalizacji bezpieczeństwa europejskiego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

⁴⁴ Zob. np. T. Kuzio (ed.), *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*, M.E. Sharpe, Armonk (NY) 1998; T. Kuzio, R.S. Kravchuk, P. D'Anieri, *Politics and Society in Ukraine*, Westview Press, Boulder–Oxford 1999; T.A. Olszański, *Trud niepodległości. Ukraina na przełomie tysiącleci*, Instytut Studiów Strategicznych, Kraków 2003.

⁴⁵ Szczegółowe omówienie bibliografii tego tematu wykraczałoby poza ramy tej pracy. Dlatego warto w tym miejscu wymienić tylko kilka znaczących publikacji dotyczących polityki zagranicznej Rosji, które ukazały się w ostatnich latach w Polsce: A. Bryc, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004; idem, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008; A. Czarnocki, I. Topolski (red.), *Federacja Rosyjska w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006; M. Kaczmarek, *Rosja na rozdrożu. Polityka zagraniczna Władimira Putina*, Sprawy Polityczne, Warszawa 2006; S. Bieliń, M. Raś (red.), *Polityka zagraniczna Rosji*, Difin, Warszawa 2008; A. Curanović, S. Kardaś, R. Alf, *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej w okresie prezydentury Władimira Putina. Próba bilansu*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.

⁴⁶ Wśród tych ostatnich na uwagę zasługuje opublikowana jeszcze w latach 90. XX w. przez wydawnictwo M.E. Sharpe seria „The International Politics of Eurasia”: S. Starr (ed.), *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*, M.E. Sharpe, Armonk (NY)–London 1994; R. Szporluk (ed.), *National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia*, M.E. Sharpe, Armonk (NY) 1994; M. Bourdeaux (ed.), *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*, M.E. Sharpe, Armonk (NY)–London 1995; A. Dawisha, K. Dawisha (eds.), *The Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia*, M.E. Sharpe, Armonk (NY) 1995; B. Parrott (ed.), *State Building and Military Power in Russia and the New States of Eurasia*, M.E. Sharpe, Armonk (NY) 1995; G. Quester (ed.), *The Nuclear Challenge in Russia and the New States of Eurasia*, M.E. Sharpe, Armonk (NY) 1995; V. Tismaneanu (ed.), *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia*, M.E. Sharpe, Armonk (NY)–London 1995; B. Kaminski (ed.), *Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia*, M.E. Sharpe, Armonk (NY)–London 1996.

przede wszystkim kijowskie Centrum Razumkowa (www.uceps.org). W Rosji za najlepszy *think tank* uważany jest Carnegie Moscow Center (www.carnegie.ru)⁴⁷; ośrodek ten jednak tylko w ograniczonym zakresie zajmuje się problematyką relacji ukraińsko-rosyjskich. Należy wspomnieć również o działalności ośrodków zajmujących się bardziej specyficznie relacjami między Rosją i Ukrainą. W Kijowie działał w latach 1997–2001 Państwowy Instytut Stosunków Ukraińsko-Rosyjskich przy Radzie Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy (odpowiedniku polskiej Rady Bezpieczeństwa Narodowego); w 2001 r. został on przemianowany na Państwowy Instytut Problemów Bezpieczeństwa Międzynarodowego. Wspomniany instytut wydał szereg publikacji poświęconych stosunkom między oboma państwami⁴⁸. Po stronie rosyjskiej istnieje natomiast Instytut Krajów WNP (alternatywna nazwa – Instytut Diaspory i Integracji), którym kieruje deputowany do Dumy Państwowej Konstantin Zatulin, od lat zaangażowany w działania na rzecz zbliżenia Ukrainy i Rosji. Również nakładem tego instytutu ukazało się kilka książek dotyczących Ukrainy i wybranych aspektów jej relacji z Rosją⁴⁹.

Przedstawiony powyżej spis literatury trzeba opatrzyć dwoma komentarzami o charakterze metodologicznym. W Rosji i na Ukrainie ukazuje się coraz więcej publikacji akademickich poświęconych problematyce międzynarodowej, w tym polityce zagranicznej każdego z państw. Opracowania te mają jednak często ograniczoną wartość merytoryczną, co umniejsza ich przydatność; jako przykład wystarczy wspomnieć, że przeciętny artykuł naukowy na Ukrainie liczy około ośmiu stron, wliczając w to streszczenie i bibliografię. Publikacje anglojęzyczne cechuje wyższy poziom merytoryczny, niemniej i one obciążone są w wielu przypadkach pewną słabością. W Stanach Zjednoczonych, Kanadzie czy Wielkiej Brytanii o Ukrainie piszą często specjaliści pochodzenia ukraińskiego, co może rodzić obawy o pewien brak obiektywizmu badawczego; duże znaczenie mają w tym kontekście zwłaszcza takie ośrodki naukowe, jak Harvard Ukrainian Research Institute⁵⁰ i Canadian Institute for Ukrainian

⁴⁷ Por. *The Global Go to Think Tanks Report 2011*, Think Tanks and Civil Societies Program, International Relations Program, University of Pennsylvania, Philadelphia 20.01.2012, s. 34, <http://www.gotothinktank.com/wp-content/uploads/2012/03/2011-Global-Go-To-Think-Tanks-Report-February-21-Edition-WITH-LETTER.pdf> (ostatni dostęp: 10.06.2012).

⁴⁸ Między innymi: W.M. Behma, *Oboronno-promyslowi kompleksy Ukrainy ta Rosiji: spiwrobitnyctwo, partnerstwo, konkurencija*, Nacjonalnyj instytut ukrajins'ko-rosijs'kich widnosyn, Kyjiw 1998; S.I. Pyrożkow, A.F. Hucal ta in. (red.), *Ukrajins'ko-rosijs'ki widnosyny: humanitarnyj wymir*, Rada Nacjonalnoji bezpeky i oborony–Nacjonalnyj instytut ukrajins'ko-rosijs'kich widnosyn, Kyjiw 1998; Je.R. Berszeda, A.I. Suchorukow, O.H. Ostryj, *Spiwrobitnyctwo Ukrainy i Rosijs'koji Federaciji w inwestycyjnij sferi ta ekonomiczna bezpeka Ukrainy*, Nacjonalnyj instytut ukrajins'ko-rosijs'kich widnosyn, Kyjiw 1999; S.I. Pyrożkow, B.W. Hubs'kyj, A.I. Suchorukow (red.), *Ukrajina – Rosija: problemy ekonomicznoji wzajemodiji*, Nacjonalnyj instytut ukrajins'ko-rosijs'kich widnosyn, Kyjiw 2000.

⁴⁹ K.F. Zatulin (red.), *Na fonie „oranżewoj riewolucii”: Ukraina mieżdu Wostokom i Zapadom: Wczera, siegodnia, zawtra*, Institut stran SNG, Moskwa 2005; K.F. Zatulin i dr., *Funkcionalnyje prostranstwo russkogo jazyka na Ukrainie*, Institut diaspory i intiegracji (Institut stran SNG), Moskwa 2009.

⁵⁰ Z ośrodkiem tym związani byli m.in. Omelian Pritsak (zob. np. O. Pritsak, *On the Writing of History in Kievan Rus*, Ukrainian Studies Fund–Harvard University, Cambridge (Ma) 1984), Ihor Ševčenko (I. Ševčenko, *Ukraine between East and West, Essays on Cultural History to the Early*

Studies⁵¹. Wśród rosyjskiej „białej” emigracji również ukazało się szereg publikacji dotyczących Ukrainy i relacji ukraińsko-rosyjskich. Opracowania te, z reguły krytyczne wobec koncepcji odrębności narodu ukraińskiego, adresowane były jednak przede wszystkim do czytelników rosyjskojęzycznych⁵².

Transkrypcji z języków ukraińskiego i rosyjskiego w niniejszej pracy dokonano zgodnie z wytycznymi zawartymi w *Wielkim słowniku ortograficznym PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, opartymi na zaleceniach Komitetu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk z 1956 r.⁵³ Nazwy geograficzne odnoszące się do obiektów na Ukrainie oraz imiona i nazwiska osób wywodzących się z tego kraju podano w transkrypcji z języka ukraińskiego. Wyjątki od tej reguły uczyniono wówczas, gdy w danym przypadku w języku polskim tradycyjnie stosowana jest transkrypcja z języka rosyjskiego (stąd Ługańsk, a nie Łuhańsk; Leonid, a nie Łeonid Kuczma). Analogicznie nazwy geograficzne, odnoszące się do obiektów w Rosji i nazwiska osób wywodzących się z Rosji, podano w transkrypcji z języka rosyjskiego. Imiona i nazwiska postaci historycznych podano zasadniczo w wersji spolszczonej, tak jak to czyni polska historiografia. W przypadku współczesnych hierarchów Kościołów wschodnich podano, zgodnie z tradycją, imiona w polskim brzmieniu, dodając w nawiasie nazwiska. W odniesieniu do wydarzeń, które miały miejsce w okresie, gdy w imperium rosyjskim obowiązywał kalendarz juliański, podano datę najpierw według kalendarza juliańskiego, a następnie, w nawiasie, według kalendarza gregoriańskiego.

Kończąc ten wstęp, chciałbym podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej publikacji. Przede wszystkim chciałbym wymienić dyrekcję Instytutu Stosunków Międzynarodowych oraz kolegów z macierzystego Instytutu i innych jednostek Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. W znaczącym stopniu na kształt tej pracy wpłynęły rady profesorów Stanisława Bielenia, Romana Kuźniara i Stanisława Parzymiesia. Wiele dał mi pobyt na Państwowym Uniwersytecie „Akademia Kijowsko-Mohylańska” w 2005 r., możliwy dzięki

Eighteenth Century, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton–Toronto 1996), Roman Szporluk (R. Szporluk, *Ukraine, Russia and the Breup of the Soviet Union*, Hoover Institution Press, Stanford (Ca) 2000) i Serhij Plochy (S. Plochy, *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*, Oxford University Press, Oxford 2001; idem, *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*, Cambridge University Press, Cambridge 2006).

⁵¹ Zob. np.: B. Lewytzkij, *Politics and Society in Soviet Ukraine, 1953–1980*, Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, Edmonton 1984; D. Saunders, *The Ukrainian Impact on Russian Culture, 1750–1850*, Canadian Institute of Ukrainian Studies, Edmonton 1985; R. Serbyn, B. Krawchenko, *Famine in Ukraine, 1932–1933*, Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, Edmonton 1986.

⁵² Por. W.W. Szulgin, *Ukrainstwujuszczyje i my*, Izdanie N.Z. Rybinskiego, Belgrad 1939; A. Dikij, *Niezwrasczennaja Istorija Ukrainy-Rusi*, Izdatielstwo „Prawda o Rossii”, Nju-Jork 1960–1961, tomy 1–2; N.I. Uljanow, *Proischozhdienije ukrajskogo sieparatizma*, Indryk, Moskwa 1996 (pierwsze wydanie Nowy Jork–Madryt 1966); Szerzeg wcześniejszych tekstów dotyczących wspomnianej problematyki opublikował M.B. Smolin (red.), *Ukrainskij sieparatizm w Rossii. Ideologija nacionalnogo raskola*, Impierskaja tradicija, Moskwa 2004.

⁵³ *Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 109–115.

stypendium Fundacji na rzecz Nauki Polskiej dla młodych badaczy, i kontakty z takimi ludźmi, jak Mykoła Riabczuk i Hryhorij Perepełycia. Pierwsze przymiarki do tej pracy powstały w okresie, gdy pracowałem w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych (2005–2009); nauczyłem się wówczas lepiej rozumieć Ukrainę i Rosję. Podziękowania należą się również innym instytucjom zajmującym się problematyką ukraińską, z którymi miałem okazję współpracować w ostatnich latach, takim jak dwumiesięcznik „Nowa Europa Wschodnia” oraz Forum Partnerstwa Polsko-Ukraińskiego pod patronatem ministrów spraw zagranicznych Polski i Ukrainy. Przede wszystkim jednak wyrazy wdzięczności kieruję do moich najbliższych: Żony Anny, synów Jana i Mikołaja oraz mojej Mamy, bez wsparcia i życzliwości których praca ta zapewne by nie powstała.